

the Ukrainian language is extremely important to learn the basic functions of tropes in the linguistic works. The actuality of the research topic is determined by the need of a systematic study of lexical items and syntactic figures that are traditionally considered unusual for the text, but we will try to prove that they are relevant. The aim of the article is to determine the semantic content and functions of different types of tropes and stylistic figures in scientific texts. The subject of the research is the semantics and functions of tropes and stylistic figures in scientific discourse. The object of the research — the tropes and stylistic figures, selected from the modern Ukrainian linguistic literature. In

modern scientific literature, the expressive and emotional function is presented and implemented by the help of such tools as epithets, metaphors, comparisons, repetitions, expressive specifications, the separation of the members of the sentence, the usage of homogeneous parts of the sentence with the purpose of expressiveness, etc. In scientific works, the elements of direct speech also can be used as the imitation of the dialogue, interrogative and exclamatory sentences, rhetorical questions and requests. The study of the linguistic features of scientific discourse is of great importance for finding ways of explaining a certain material.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2019

УДК 811.161.2'282

DOI: 10.18372/2520-6818.40.14259

СТЕЦИК Христина

ТИПОЛОГІЯ ВЗАЄМОДІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ І НАДНІСТРЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

У статті досліджено особливості використання наддністрянського діалекту в українській художній літературі. На основі аналізу специфіки вживання наддністрянських говіркових елементів у мові автора та в мові персонажів, гетерогенності й гомогенності діалектних одиниць визначено типи взаємодії наддністрянського діалекту й літературної мови в українській художній прозі.

Ключові слова: наддністрянський діалект; літературна мова; тип взаємодії; мова автора; мова персонажів.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з науковими завданнями. Територіальні діалекти були і залишаються важливим джерелом мовної, історичної та культурної інформації. Неперехідна цінність їх як першооснови літературної мови, чинника її розвитку й поповнення сьогодні і як свідчення про історію мови зумовлює актуальність лінгвістичних досліджень, пов'язаних із вивченням багатоаспектних явищ взаємодії діалектного і літературного різновиду національної мови. Одним із пріоритетних напрямів сьогодні є аналіз співвідношення літературних і говіркових елементів у мові художньої літератури, яка є середовищем безпосереднього контакту літературно-нормативної та діалектної систем (Грещук, 2010).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невиділених раніше частин загальної проблеми, формулювання цілей статті. У сучасному українському мовознавстві є чимало праць, присвячених дослідженню теоретичних питань функціонування діалектизмів у художній мові (Кобилянський, 1960; Жилко, 1966;

Матвіяс, 1990; Гриценко, 2004; Грещук, 2014; Єрмоленко, 2008), аналізу особливостей відображення говіркових одиниць у мові творів українських письменників (В. Стефаніка (Грещук, 2010; Матвіяс, 2010) І. Франка (Грещук, 2010; Матвіяс, 2005), М. Коцюбинського (Грещук, 2010) та ін.). На часі — докладне вивчення специфіки використання конкретного говору різними авторами, встановлення закономірностей його застосування в художній літературі на різних етапах розвитку літературної мови. **Метою** цієї статті є дослідити типологію взаємодії в художній літературі літературної мови і наддністрянського діалекту.

Виклад основного матеріалу. Наддністрянський діалект, «центральный говірковий масив Галичини» (Горбач, 1966, с. 1675), займає особливе місце в системі говорів південно-західного наріччя. Він є «основним, найбільшим за ареалом поширення та найвпливовішим» (Бичко, 1992, с. 11). Включаючи в себе чимало елементів інших південно-західних говорів, наддністрянський діалект був основою західноукраїнського варіанта літературної

© Стецик Х., 2019

мови. Багатьма ознаками він споріднений з іншими галицько-буковинськими діалектами та карпатською групою говорів.

Використання наддністрянського діалекту в мові української художньої прози характеризується неоднорідністю, різним складом і характером діалектних одиниць, неоднаковою повнотою й послідовністю їх репрезентації в мовленні персонажів і в авторській мові. До початку ХХ ст. вживання наддністрянських діалектизмів у художній літературі зумовлене передусім орієнтацією письменників на народнорозмовну стихію як основу формування літературної мови. Наддністрянські діалектизми в художній літературі означеного періоду виконують комунікативну функцію, виступають органічною складовою тодішньої західноукраїнської літературної мови. Як діалектні, такі мовні одиниці кваліфікуються з позиції норм сучасної української мови.

Із середини першої половини ХХ ст. в українській художній прозі започатковується тенденція до використання елементів наддністрянського говору тільки як стилістичного засобу, що безпосередньо пов'язано з рівнем розвитку літературної мови, з виробленням її норм і зміною статусу діалектних елементів у мовній системі. На сучасному етапі вживання діалектизмів у художніх творах мотивоване стилістичними настановами — відтворенням місцевого колориту, мовною характеристикою персонажів, локалізацією зображуваних подій — і становить відступ від чинних мовних норм.

За способом використання місцевих говірок у художніх творах з урахуванням повноти діалектизації, гетерогенності чи гомогенності діалектних елементів, уживання їх у мові автора та в мовленні героїв дослідники виділяють чотири типи літературно-діалектної взаємодії в художній мові (Грещук, 2009).

Перший тип зв'язку літературної мови й територіальних діалектів ілюструють ті художні твори, у яких у мові персонажів використано лише окремі фонетичні і граматичні діалектні форми та більш повно відображено лексичні говіркові одиниці, властиві також і мові автора. У таких творах за діалектними словами «легко пізнається мовно-територіальна прив'язаність персонажа, який їх уживає, місцевість, в описі якої використані такі слова, етнографічна ідентифікація реалій, номінованих такими позанормативними з погляду літературної мови лінгвальними одиницями» (Грещук, 2010, с. 190). Значення ді-

лектних лексем загалом зрозуміле з контексту або конситуації мовлення.

Другий тип взаємодії літературно-нормативної й діалектної систем репрезентований художніми текстами, у яких «у канву літературної мови інкрустовано стилізоване під певну говірку мовлення персонажів» (Грещук, 2009, с. 351).

В авторській мові, якщо цього вимагає специфіка наратування, вживаються лексичні діалектизми. Діалоги й монологи героїв у таких творах досить повно відбивають фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості говору.

Із другим типом літературно-говіркового співвідношення в українській художній мові за багатьма ознаками збігається третій різновид, проте він характерний для художніх текстів, писаних західноукраїнським різновидом літературної мови. «Літературною мовою в художніх творах такого типу є її західноукраїнський варіант, у якому чимало ознак південно-західного наріччя, на ґрунті якого сформувалися норми галицького різновиду літературної мови, а тому, попри значну насиченість діалектизмами, немає такого контрастного протиставлення авторської мови і мови персонажів» (Грещук, 2009, с. 354–355). Мовлення героїв у творах, що засвідчують цей тип взаємодії літературної мови й діалекту, максимально наближене до відповідного говору.

Четвертий тип взаємодії місцевих говірок і літературної мови «характеризується тим, що за літературну мову править діалект» (Грещук, 2009, с. 356). Мовлення як персонажів, так і автора в таких художніх текстах системно й послідовно, наскільки дозволяє правопис, відображає риси діалекту. Протиставлення щодо наявності говіркових ознак у мові творів повністю нейтралізоване; диференціація одиниць на діалектні та нормативні для літературної мови в них відсутня.

За ступенем насиченості наддністрянськими діалектними одиницями мови художнього твору, їх різновидів, послідовністю вживання в авторській мові та мовних партіях персонажів мова української художньої прози засвідчує три типи літературно-діалектної взаємодії.

Перший тип взаємодії наддністрянського говору й літературної мови ілюструє повість Б. Бойка «Липовий цвіт сорок першого...», у якій за винятком окремих наддністрянських фонетичних і морфологічних діалектних форм, уведених у мовлення персонажів (*итирнай-*

цять, еден, чула-м, тя), вжито в основному лексичні наддністрянські діалектизми, характерні однаковою мірою як для мови героїв, так і мови автора (*нанашко, кацабайка, рискаль, горнець, батяр, живо* та ін.). У зв'язку із незначною кількістю діалектних фонетичних і граматичних рис, засвідчених в окремих формах у мовленні персонажів твору, та ширшим використанням лише лексичних говіркових одиниць в авторській мові, між ними (мовою героїв і мовою автора) різкого контрасту щодо вживання наддністрянських діалектних форм немає, напр.:

Нічого не було. Ні сонячної передвесняної днини з метушливим галасом синиць у зільнику під вікнами. Ні файненької, легкої, як те пуделочко, дружини. Нічого не було. Тільки сум. Тільки злість. Тільки страх.

— Розумієте, така Ольжуня моя забудькувата, вже-м давно **просив**, аби-**сте** відвідали домівку нашу в святу неділеньку. Мені ніби снилось, що прийдете...

Перший тип літературно-діалектної взаємодії репрезентує також мова новел і оповідань І. Керницького, однак вона, на відміну від художньої мови Б. Бойка, характеризується більшою повнотою відображення наддністрянських діалектних різнорівневих рис, вищим ступенем стилізації мови персонажів під наддністрянський говір, пор.:

— А до кого йдете?

— Гадаєте, я знаю? **Ци** тут, **ци** там — сам не знаю...

— Угм... гм... Та воно все одно, **ци** тут, **ци** там... **Всюди нинька тре'** платити.

— І я так кажу.

— Я ні за тим, ні за тим, але що **рихт**.

Дивіть: жид який, а здогадався і спустив, а свій — то **но** би шкіру здер... Я **ніц**, але що **рихт**...

— **Аво!** Та й я так.

— Чуєте, померла стара, хай з Богом спочиває!

— **Ая**, всіх нас то чекає... Ви, може, до **склепу**?

— Та во, **нафти хтіла-м** принести...

— **Ходім** разом, я також **возьму си** **квартирку**.

— Та я **тут-во**...

— **Чому?** Таж в **Абрамка** **танше!**

Мова творів І. Керницького повніше відбиває наддністрянські діалектні ознаки, однак через відсутність більшої фонетичної й граматичної стилізації під наддністрянський говір, послідовнішого і системнішого відтворення в мовленні персонажів діалектних рис,

вона не виходить за межі першого типу взаємодії говору й літературної мови.

Другий різновид зв'язку літературної мови і наддністрянського діалекту демонструють художні тексти Ю. Винничука. У них авторська мова — нормативна, літературна, з окремими лексичними діалектизмами — виразно протиставляється мовленню персонажів, стилізованому під наддністрянський говір. У мові героїв романів і повістей Ю. Винничука відображено, поряд із лексичними, низку фонетичних і граматичних наддністрянських діалектних рис, пор.:

Буслик, не звертаючи уваги на сміх, встав з келишком і проголосив:

— **Я би-м хотів** випити за наших нових гостей, бо вони **сі** спізнали, **тойво**, і не чули, як ми пили за господиню, то, може, **думають, жи** ми ще не пили... але ми вже — **ге-ге, не?**... о, то я **теперво** хочу випити за них... бо й **таке**: мій дідо воювали з **Гарібальдом**... **тіко, тойво**, не з ним, а в його **войску**... так що маю право... били мої дідо **австріяків**, курча **лімонада**, аж **сі** **куруло**... правда, що мої татуньо вже були в **австріяцьк**ім **войску** і били **італійців**, але то **нічо**... бо й так **ніц** з того не вийшло... і я, **грішний**, так само трохи, **тойво**, **стріляв** до них, бо мусив **стрілети**... але при першій нагоді **задер** ноги до паса і **гайда** до хати... словом, **давайте, тойво**, за дружбу з **італійцями**, **абисьмо нігди їден** в другого не **стрілели**, бо то не **файно**... **Ага, ше-м си нагадав**: хоч я і не є **італієць**, але **ключки люб'ю** так, що **їв би-м** їх день і ніч...

Мова персонажів творів Ю. Винничука діалектизована мовними одиницями всіх структурних рівнів, однак вона не становить копії наддністрянського говору — діалектні особливості в ній відбиті не в усій повноті і непослідовно. Так, у наведеному вище сегменті тексту перехід задньоязикового звука *a* після м'яких приголосних у голосні переднього ряду *e*, і відображено непослідовно (*стрілети, сі спізнали, але стріляв, італійцями*), не відбито такі наддністрянські діалектні явища, як лабіалізація *a* перед *v* у кінці складу (*правда, нагадав*), депалаталізація приголосного *ц* у суфіксах *-ець, -цьк-* (*італієць, австріяцьк*ім).

Більшим ступенем насичення мовлення персонажів різнорівневими наддністрянськими говірковими рисами характеризується художня мова Б. Голода, яка також репрезентує другий тип зв'язку літературної мови і діалекту. Мовлення героїв у новелах і оповіданнях Б. Голода максимально стилізоване під наддніст-

рянський говір, воно відображає майже всі характерні для фонетичної і граматичної системи наддністрянського діалекту ознаки, пор.:

По війні ми верталісі разом додому. І контролю проходили під єдним ім'єм. Але не судилосі мені, доню, бути саранчливов в життю сему. Не захтів Михайло їхати до нас в гори, збойовсі партизанів, жи воювали тоди в наших лісах. В селі про тата ніхто нічого не знов. І всьо би було може добре, якби мене москалі не загарештували на п'їть літ. Аж через п'їть літ поїхала-м до него. Їхали жінки на сезон хліба заробити, і я з ними. Здибала я го, доню. Він плаче, каже, же далі ми любит. Але я не хтіла сім'ю розбивати. Бо мов вже на той час двоє діточок. Так і я приїхала з найдорожчим подарунком від него — з тобов, дитинко...

Монолог героїні твору повно і точно відбиває різнорівневі риси наддністрянського говору. Фонетичні та граматичні діалектні явища заманіфестовані не в окремих формах, а системно, в усіх позиціях, для яких вони властиві.

Третій тип літературно-діалектної взаємодії засвідчують написані західноукраїнським варіантом літературної мови художні тексти Б. Лепкого, М. Яцкова, О. Маковея та А. Чайковського. Різнорівневі наддністрянські діалектні одиниці як нормативний компонент західноукраїнського зразка літературної мови фіксуються у творах названих письменників і в авторському мовленні, пор.:

На те надійшов Панас. Він йшов рівним військовим кроком, та видно було, що був веселий, бо підсвистував собі коломийку... А мав чого радіти. Перебив жидови штуку і тепер його правда. А той, хто би потрафив в Шуровичах такому Мошкови втерти носа, мусів мати в селі велике значінє.

Виділені в наведеному текстовому фрагменті мовні форми сучасною українською літературною мовою не прийняті, але для тодішньої літературної мови вони були нормативними, ними «послугувались освічені верстви галичан, вони характеризували тогочасну мову освіти, науки, культури в Галичині, вільно використовувались у художній літературі» (Грещук, 2010, с. 202).

Мовлення персонажів у творах М. Яцкова, Б. Лепкого та меншою мірою А. Чайковсь-

кого та О. Маковея відображає низку фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних рис наддністрянського говору, пор.:

— Чи дав Василь віно доньці?

— Ой **тото** дав... Дав її дві **побішні**, то **цалком** нові, **заплішник** такий на **дванацять** **закамарків** і пугу таку на **девять локот** довгу, а на **кінці** така як **тромтат**.

— То, **прошу пана**, так було. Заскаржив **Николай** **Мафтеїв**, той, що його мама була **сліпа** на одно око, **Василя** **покійного Штефана** **Зеленуги** за поле. **Штефан** поклав **пліт** **насеред** **загона**. **Тепер** прийшла комісія **тай** **викинула** **пліт**.

Зважаючи на те, що авторська мова в художньому мовленні М. Яцкова, Б. Лепкого, А. Чайковського та О. Маковея також фіксує деякі діалектні з погляду сучасної літературної мови форми, різкого протиставлення між нею і мовою персонажів у творах немає.

До третього типу взаємодії літературної мови і наддністрянського говору в українській художній мові слід віднести і твори М. Шашкевича та Я. Головацького, однак треба зазначити, що наддністрянські говіркові елементи в їхній мовно-літературній практиці спеціальних художніх функцій не виконують, а є наслідком орієнтації цих письменників на народнорозмовну стихію як основу формування й розвитку літературної мови. Для М. Шашкевича і Я. Головацького характерне спонтанне використання місцевої говірки. Вона виступає органічною складовою тогочасної літературної мови, є повноцінним засобом спілкування, мовною системою зі своїм характерним словником, граматичними особливостями та засобами образності.

Висновки. Отже, наддністрянський говір по-різному використовується в мові української художньої прози. Вкраплення окремих діалектизмів у мову твору, включення стилізованого під наддністрянський говір мовлення персонажів у літературну мову, вживання різнорівневих наддністрянських діалектних одиниць у мові героїв творів, написаних західноукраїнським варіантом літературної мови, засвідчує неоднорідність зв'язку наддністрянського діалекту й літературної мови в мові української художньої прози.

Список використаної літератури

Бичко З. М. (1992). *Наддністрянський (опільський) діалект і його відношення до інших говорів південно-західного наріччя*. Львів, 90 с.
Горбач Олекса (1966). *Наддністрянські говірки*. Ен-

циклопедія українознавства (с. 1675–1676). Париж; Нью-Йорк: Вид-во «Молоде життя», Т. 5.
Гриценко Павло (2004). *Діалектизм*. *Українська мова: Енциклопедія* (с. 146–147). Київ.
Грещук Василь (2009). *Студії з українського мовознавства: Вибрані праці*. Івано-Франківськ:

Місто НВ, 520 с.

Грещук Василь, Грещук Валентина (2010) *Південно-західні діалекти в українській художній мові*. Нарис. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 309 с.

Грещук Василь (2014). Діалектне слово в художній мові. *Мовний простір граматики: актуальні студії* / Ред. М. Вінтонів. Донецьк: Донецький національний університет, 327–333.

Єрмоленко Світлана (2008). Говіркове багатоголосся сучасної української прози. *Українознавство: науково-популярний, суспільно-політичний,*

культурно-мистецький журнал, 1, 198–205.

Жилко Федот (1966). *Нариси з діалектології української мови*. Київ, 307 с.

Кобилянський Броніслав (1960). *Діалект і літературна мова*. Київ, 276 с.

Матвіяс Іван (2005). Відображення бойківського говору в художній прозі Івана Франка. *Культура слова*, 65, 21–25.

Матвіяс Іван (1990). *Українська мова і її говори*. Київ, 168 с.

Матвіяс Іван (2010). Роль покутського говору в мові творів Василя Стефаника. *Культура слова*, 72, 71–80.

Х. СТЕЦИК

ТИПОЛОГИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА И НАДДНЕСТРЯНСКОГО ГОВОРА В УКРАИНСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ

В статье исследованы особенности использования надднестрянского диалекта в украинской художественной литературе. На основе анализа особенностей употребления надднестрянских диалектных элементов в языке автора и в языке персонажей, гетерогенности и гомогенности диалектных единиц определены типы взаимодействия надднестрянского говора и литературного языка в художественной прозе.

Ключевые слова: надднестрянский диалект; литературный язык; тип взаимодействия; речь автора; речь персонажей.

CH. STETSYK

TIPOLOGY OF INTERACTION OF LITERARY LANGUAGE AND THE UPPER DNIESTER DIALECT IN THE UKRAINIAN ARTISTIC PROSE

In the article the peculiarities of use of Upper Dniester dialect elements in the Ukrainian prose are investigated. Based on the analysis of the features of the use of Upper Dniester dialect elements in the author's language and in the language of characters, heterogeneity and homogeneity of dialectal units, the types of interaction of Upper Dniester dialect and literary language in fiction are determined.

Key words: Upper Dniester dialect; literary language; type of interaction; speech of the author; characters speech.

CH. STETSYK

TIPOLOGY OF INTERACTION OF LITERARY LANGUAGE AND UPPER DNIESTER DIALECT IN UKRAINIAN ARTISTIC PROSE

In the article the specifics of use of Upper Dniester dialect elements in the Ukrainian prose are investigated. Based on the analysis of the features of the use of Upper Dniester dialect elements in the author's language and in the language of characters, heterogeneity and homogeneity of dialectal units, the

types of interaction of Upper Dniester dialect and literary language in fiction are determined.

Artistic prose, the language of which reflects Upper Dniester dialectal features, certifies three types of literary and dialectal interaction: use of certain, mostly lexical, Upper Dniester dialectal units in the speech of work (story by B. Boiko «Lime blossom of nineteen forty-first ...», novels and stories by I. Kernytskyi); inclusion of the styled on Upper Dniester dialect speech of characters in the standard literary language (literary works by Yu. Vynnychuk and B. Holod); inclusion of the styled on Upper Dniester dialect speech of characters in the author's literary language in Western Ukrainian version of 19th — 1st half of 20th century (artistic texts by M. Yatskov, B. Lepkyi, A. Tchaikovskiy, O. Makovei and also M. Shashkevych and Ya. Holovatskyi).

In the works of B. Boiko and I. Kernytskyi lexical dialectal features are primarily used. Phonetic and grammatical dialectal features are recorded less often, they are peculiar only to the speech of the characters. In the literary texts of Yu. Vynnychuk and B. Holod the author's speech is normative, literary, with occasional lexical dialectisms. It is clearly opposed to the speech of the heroes. Speech of the heroes is stylized as Upper Dniester dialect. The language of characters of novels by Yu. Vynnychuk and B. Holod reflects a number of lexical, phonetic and grammatical forms of Upper Dniester dialect. Artistic texts by M. Yatskov, B. Lepkyi, A. Tchaikovskiy, O. Makovei are written in the Western Ukrainian version of the literary language. Upper Dniester dialect units as a normative component of the literary language of the time are recorded in the works and in the author's language. The speech of the characters is more or less close to the Upper Dniester dialect. In the works of M. Shashkevych and Ya. Holovatskyi Upper Dniester dialectisms do not fulfill stylistic functions. They are used as a result of the commitment of these writers to a folk-speaking element as the basis for the formation and development of a literary language.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2019